

ՎԱՐԳԻ ՔԵՇԻՇՅԱՆ

ՈՒՇ ՄԻՋՆԱԳԱՐԻ ՄԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՉՐՈՒՅՑ

Մասնագետների լայն շրջանին մինչև օրս անձանոթ, ուստի և քննական հայացքից ու գիտական շրջանառությունից դուրս մնացած 18-րդ դարի ոչ անհայտ հեղինակ՝ տաղերգու Հովհաննես Բերիացու «Վէպը Կարթագինեայ» երկի գոյություն մասին հայտնում են միայն մատենագիտական ցանկերն ու Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրացուցակները՝ նշելով սոսկ հեղինակի անունը և խորագիրը: Նկատենք, որ հայ միջնադարյան արձակի, զրույց-պատմությունների, և առհասարակ ուշ միջնադարյան գրականության (արձակ կամ չափածո) պատմությանը զբաղված բանասերներից և ոչ մեկը չի հիշատակում խնդրոտ առարկա երկը, թեպետ որոշ հեղինակներ իրենց ուսումնասիրություններում նշում են Հովհաննես Բերիացու անունը:

Դեռևս 2006 թ. մենք ծանոթացել էինք Մաշտոցի անվան Մատենադարանի (այսուհետ՝ Մատենադարան) թիվ 2768 (1818 թ.) «ժողովածու»ում պահպանված Հովհաննես Բերիացու մեզ հետաքրքրող երկին: Այդ ձեռագրից քաղված բանասիրական որոշ տեղեկություններ հրապարակել ենք մեր աշխատանքներում, հուսալով հետագայում անդրադառնալ բնագրի ուսումնասիրությանն ու հրատարակությանը:

Հետագա որոնումները ի հայտ բերեցին Մատենադարանի ևս երեք՝ Վեպը պարունակող ձեռագիր՝ թիվ 3384 (18-րդ դ.), 8420 (1814, 1822 թթ.) և 10589 (1817 թ.):

Վեպի մեզ հասած բոլոր օրինակներն էլ սյուժետային ու կառուցվածքային հատկանիշներով գրեթե նույնական են, ինչը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ գոյություն է ունեցել մի ընդհանուր նախօրինակ, որից էլ օգտվել են հետագայի գրիչները: Միմիայն այն հանգամանքը, որ 18-րդ դարում Հալեպում գրված այս երկը, ձեռքից ձեռք անցնելով, տեղ է գտել 19-րդ դարասկզբին ստեղծված մի շարք ժողովածուներում, վկայում է նրա հանդեպ զրսևորված հետաքրքրության և լայն տարածման մասին:

Այժմ անդրադառնանք Վեպի կառուցվածքին և ժանրային առանձնահատկություններին: Երկը իր մեջ ընդգրկում է հայ միջնադարյան արձակի ամենատարբեր՝ զրույցի, մանրավեպի, իրապատում հեքիաթի և այլ ժանրային առանձնահատկություններ, սակայն բովանդակային և կառուցվածքային հատկանիշներով ավելի մոտենում է զրույցի, մասնավորապես՝ խրատական զրույցի ժանրին: Թեպետ մի դեպքում հեղինակային պատկանելությունը, մյուս դեպքում «Վէպը» խորագիրը, կարող են տարակարծությունների տեղիք տալ,

ասկայն կառուցվածքային և տիպաբանական սերտ աղերսները հայ միջնադարյան գրույց-պատմությունների հետ, ինչպես նաև բուն խորագիրը (վեպ «հին գրույց, պատմական ավանդություն»), բավարար հիմք են տալիս Բերիացու այս երկը դասելու ուշ միջնադարյան գրույցների շարքին, որոնք շարունակում էին մնալ աշխարհիկ ընթերցանության կարևորագույն գործեր: Վեպի կառուցվածքը ներառում է գրույցի ժանրին բնորոշ բոլոր բաղկացուցիչ մասերը՝ բուն պատմվածք, խրատական եզրակացություն և չափածո հարասություն:

Այնուամենայնիվ խրատական գրույցից Վեպը տարբերվում է մի շարք առանձնահատկություններով: Այստեղ միջնադարյան գրույցներին հատուկ վիպական շերտին միահյուսված են հեղինակի խորհրդածություններն ու գնահատումները՝ խրատական ուղղակի շեշտով: Պետք է ավելացնել նաև հարուստ բովանդակությունը, հորինվածքի նպատակասլացությունը, սյուժետային գիծը, դեպքերի ու իրադարձությունների փոխկապակցվածությունը:

Ի դեպ, Վեպի մեզ հայտնի բոլոր օրինակներում էլ առկա է «Նախաբանք» վերտառությամբ միևնույն առաջաբանը, որը բուն շարագրանքին ուղղակիորեն չի առնչվում և հետագա հավելում է: Դա գրչի ավելացրած ընծայականն է՝ հավանաբար ուղղված իր վարդապետ-ուսուցչին՝ «բաշ գիտնական Ստեփանոս սրբազան արքեպիսկոպոսին»: Ուշագրավ է, որ ընծայականի հեղինակ գրիչը շեշտել է մատուցվող երկի կարևորությունն՝ իբրև «գյազուրդ՝ ազգեաց բանն կանխագիր»:

Բուն Վեպը կամ գրույցը սկսվում է պատմողական ժանրի՝ գրույցի ոճով. «Զրույցն հին աուրք մատեանք, և հասու առնեն զմեզ երեկայցն պատմութիւնք, թէ ընդ աուրս ժամանակաց հոլովեալ ամաց...»: Այս սկզբնատողով հաստատվում է, որ Վեպի հիմնական կորիզը կազմող գրույց-պատմությունը հայ ընթերցողին ծանոթ է եղել շատ ավելի վաղ ժամանակներից: Որոշ հիմքեր ունենք կարծելու, թե Վեպի սյուժետային հենքում ընկած է հայ հին և միջնադարյան բանահյուսությունից եկող մի աշխարհիկ գրույց, որը մշակվելով ներհյուսվել է պատումին: Չի բացառվում, որ դա արևմտակերտական, կամ, ավելի հավանական է, արաբական գրականության մեջ ձևավորված և տարածում գտած մի գրույցի գրական վերամշակումը կամ վերապատումն է, որը հայ մատենագրություն է մուտք գործել բանավոր ճանապարհով կամ թարգմանության միջոցով: Զրույցի նախօրինակի հետագա որոնումները թերևս ի հայտ կբերեն նրանում առկա թարգմանական որոշ շերտեր կամ նրա հետ առնչվող այլ երկեր: Համենայն դեպս, և՛ պատումի նյութը, և՛ այնտեղ շրջանառվող որոշ տեղանուններ ու պատվանուններ, հիմք են տալիս ենթադրելու, որ հեղինակը ծանոթ է եղել այդ նյութը պարունակող թարգմանված գրքերի և գեղարվեստական մշակման է ենթարկել գրանք, ուր իրար են միահյուսվել հին ու նոր վիպասանությունները:

Բուն պատումը, ինչպես հուշում է խորագիրը, աղերսվում է Կարթագեն քաղաքին և նրա անկման ու կործանման պատմությանը: Կարելի է ասել, որ գործ ունենք նյութի ստեղծագործական իրացման հետ, որի խորքում պահպանված են հին աշխարհի «մեծագոր» տերություններից մեկի՝ Կարթագենի կործանման իրական կամ երևակայական պատճառները: Պատմությանից հայտնի է, որ Հռոմը շարունակ պայքարի մեջ էր տնտեսական և ռազմական հզորությանը իրեն մրցակից Կարթագենի դեմ: Մասնավորապես Միջերկրական ծովում իր գերիշխանությունը հաստատելու և առևտրում մենաշնորհի հասնելու համար, հոռմեացիները մի շարք հարձակումներից հետո, ի վերջո (մ. թ. ա. 146 թ.) տիրացան քաղաքին, դաժան կոտորած սարքեցին ու հիմնովին ավերեցին այն. արդյունքում երբեմնի հզոր ու բարգավաճ Կարթագենն ընդմիշտ հեռացավ պատմության թատերաբեմից:

Պատմական այս եղելության հետքերն են, ահա, նշմարվում Վեպի խորքային շերտերում: Սակայն, հեղինակը, կարծես շրջանցելով պատմական իրական դեպքերն ու եղելությունները, ձգտել է ի հայտ բերել քաղաքը հիմնովին կործանման մղող այլազո պատճառներ: Այդ նպատակով նա ճոխ և փարթամ գույներով գովերգում է իր ծաղկման ու հզորության գագաթնակետին հասած Կարթագեն պետության հաջողության ու բարօրության գրավականները՝ «համբարձածից իշխանութիւնն, յառոյզ ճոխութիւնն ու հաստադրական բարեկարգութիւնը»: Սակայն բարգավաճ կյանքն ու հետզհետե աճող ցոփությունն ու շվայտությունը, չափազանց հարստությունն ու ազատությունը քայքայման եզրին էին հասցրել երկիրը: Բերիացի հեղինակը խորունկամբ ըմբռնել է, որ հղփացած կյանքի մոլարն ու դրանց ուղեկցող խրախճանքներն ու գինարբուքները իրենց հետ բերում էին բարքերի անկում, բարոյական արժեքների վերացում, որն էլ երկիրը կարող էր իսպառ կործանման առաջնորդել: Եվ այսպես, հեղինակի իսկ բնորոշմամբ՝ «Տիրեալ երջանիկ այս քաղաքի՝ ապերջան ախտ շուայտութեան և արբեցութեան, ...և գլխովին զքաղաքն յայն ախտ վարակեալ...»: Ըստ Բերիացու՝ մարդիկ նախընտրում էին ավելի զվարճանալ, քան աշխատել ու արարել, և ավելի դատարկաբանություններ, խելահեղ զվարճարանություններով ու գինարբուքներով էին տարված, քան երկրի բարօրությամբ մտահոգված, ինչի հետևանքով քաղաքը «եղծեալ» կերպարանք էր ստացել: Այս դառնադեպ ախտով էր վարակված երկիրը գլխովին՝ ամենաստորին խավերից մինչև երկրի գլուխ կանգնած թագավորն ու իշխանավորները, և հեղինակը ժողովրդական ասույթն հիշեցնելով եզրակացնում է՝ «ձուկն ի գլխոյն սկսանի նեխիլ», ու ավելացնում «քանզի այս ախտ որոց տիրանէ գիտէ ի բարեաց զրկել, ի գոյից մերկել, ի կորուստ գրկել, ի շարիս հերկել...»: Այս «ախտացեալ ախտ»-ն էր տիրել քաղաքի վրա, երբ թշնամին հարձակվելով, անգամ դիմադրության չհանդիպեց «զգաստութենէ և զգոնութենէ» զուրկ

բնակիչների մոտ, այլ հեշտ ու համարձակ գրավեց և ավերեց քաղաքն ու «գիտապատտ յերկիր ճապազ սփռեալ նիրհել զքուն թանձրութեան մեռելոյ»:

Հարկ է նաև կանգ առնել մի կարևոր հանգամանքի վրա, որը էական տեղ է զբաղեցնում երկի խրատաբանական համակարգում: Նրանում արտացոլված են հեղինակի ըմբռնումներն ու աշխարհայացքը առհասարակ երկրի, պետության և պետականության վերաբերյալ: Ըստ Բերիացու՝ երկրի գլուխ կանգնած թագավորը, ինչպես և նախարարները, իրավապահներն ու դատավորները, պետք է լինեն արդարադատ, զորեղ և աշալուրջ, որպեսզի թույլ չտան ամեն տեսակ անիրավությունն ու անօրինությունն երկրի մեջ, վերահասու լինեն ներքին կարգ ու կանոնին, նաև հողատար իրենց ժողովրդի հանդեպ: Միաժամանակ, հասարակության բոլոր խավերին հորդորում է նվիրվել իրենց երկրի բարօրությանը, աշխատանքով արարել, օրենք ու կարգ հարգել, և մանավանդ՝ արթուն և զգոն լինել իրենց երկրի պաշտպանության գործում: Հեղինակն իր այս տեսությունը ինչ-որ չափով մոտենում է իշխանություն և հասարակություն քաղաքագիտական հիմքերին և պետության կատարելատիպին, որն ինչպես հայտնի է, 18-րդ դարի կեսերից սկսած եվրոպայից տարածվող լուսավորական շարժման բաղկացուցիչներից էր:

Վեպն իր պատումային հենքով ու սյուժետային էական գծերով հիշեցնում է Վարդան Այգեկցու «Թագավորի տղան» («Գինի») առակը: Երկու երկերի պարզ համեմատությունը ի հայտ է բերում իմաստային նմանություններ և ընդհանրություններ, թեև դրանք ժանրային առումով խիստ տարբեր են: Հետևաբար կամ Բերիացու համար Վեպի ստեղծման նախազաղափար նախօրինակ է հանդիսացել Այգեկցու առակը, կամ էլ Վեպի և Վարդանյան առակի հիմքում ընկած է մի ընդհանուր սկզբնաղբյուր, բանահյուսական կամ թարգմանական երկ, որը գրական մշակման ենթարկվելով շարունակել է գոյատևել մինչև 17-18-րդ դարերը: Այդ նմանությունները առավել ցայտուն են պատումային հենքում և գինուն առնչվող խրատական շերտերում: Մյուս կողմից, քննարկվող երկը Վարդանյան առակից ակնհայտորեն տարբերվում է ոչ միայն ժանրային և ծավալային առումով, այլև լայն ընդգրկումով, հատկապես անհատականից ընդհանրականին անցումով: Եթե Այգեկցու Առակում թագավորի տղան է անզուսպ խրախճանքների ու գինարբության ենթական, ապա Վեպում բովանդակ Կարթագենի ժողովուրդն է դառնում գեյս կյանքի ու գինեմոլության զոհը: Այս ներքին աղերսներն ու արտահայտությունները՝ «յիմարեցոյց զեղխութիւն»ը, «արբեցութիւն»ն ու «զգաստակորոյս գինեսիրութիւն»ը, ընդգծված առնչություններն ու ծագումնաբանական կապ են բացահայտում Վարդանյան առակի հետ: Այստեղ տեղին է հատվածներ մեջբերել Այգեկցու առակից, որոնք ակնհայտ նմանություններ ունեն Բերիացու հեղինակած Վեպի հետ:

«Մի թագավոր մի որդի ուներ և հրաման արեց նայիպներին, թե ամեն օր ձեզնից մեկը թող տանի իմ որդուն և պատվի...: Եվ մի օր մի նայիպ պատվելու

էր տարել թագավորի որդուն...: Թագավորի տղան խիստ գինով էր և հարբած դուրս եկավ, ընկավ աղբանոցը և մեռավ: Եվ թագավորը հրամայեց, թե իմ իշխանությունն ներքո ինչքան այգի կա՝ փակեք և կարասները կոտրատեք: Եվ այդպես արին: Եվ մի այրի կին մի որդի ուներ և այրի կինը պահեց յուր հնձանը և գինին և ամեն առավոտ և երեկո հացի վրա երկու թաս գինի էր տալիս որդուն: Եվ այրի կնոջ որդին մի գիշեր դուրս եկավ, սպանեց թագավորի առյուծին, և թագավորն առավոտյան հրամայեց, թե ով որ սպանել է իմ առյուծին, եթե գա և ինձ պատմի՝ նրան չեմ պատժի: Եվ եկան այրի կինը և նրա որդին: Թագավորը նրան հարցրեց, թե ինչպես սպանեցիր առյուծին: Եվ նա ասաց. թե գիշերով դուրս եկա, հանդիպեցի առյուծին և սպանեցի: Եվ մայրն ասաց. թե նրան գինով է սնուցել և պատմեց, թե ինչպես է գինով սնուցել: Եվ թագավորը հրաման արձակեց. թե այգի տնկեք և գինին այնպես խմեք, որ առյուծ սպանեք և ոչ թե աղբանոցում մեռնեք»¹:

Այն, որ Բերիացին հնարավորություն է ունեցել մշակելու և նորովի մեկնելու Վարդան Այգեկցուց քաղած առակը, պատահականություն չէ, ինչպես որ պատահան չէ, որ Հալեպում, հավանաբար տեղի դպրատան մեջ կրթություն ստացած Հովհաննես Բերիացին ոչ միայն ծանոթ է եղել Վարդան Այգեկցու առակներին, այլև իր ձեռքի տակ ունեցել է միջնադարյան բանահյուսությունից եկող այլ երկեր, որոնք մշակել ու հարստացրել է իմաստային նոր շերտերով:

Մեր կարծիքով կարելի է այս երկուսը նույն շարքի մեջ գետեղել՝ իբրև մշակութային միևնույն միջավայրի արտադրանք: Այստեղ մենք գործ ունենք գրական ավանդույթի շարունակականության հետ, երկու գործերն էլ ստեղծվել են նման միջավայրում, թեև ժամանակով իրարից հեռու, սակայն նույն հոգևոր դաշտում:

Ավելացնենք, որ Վեպի և Վարդանյան առակի միջև ընդհանրությունները չեն սահմանափակվում սոսկ իմաստային և գաղափարական հենքով, այլ նաև կառուցվածքային զուգահեռներ են ցուցաբերում: Երկու հեղինակներն էլ օգտագործել են միևնույն հնարքը՝ շարի ու բարու և դրանց հարացուցիչների հակադրման միջոցով հասնելու հղացքի իմաստային ներքին թելադիր շերտին: Այս հնարքը, որը լայնորեն կիրառվում էր միջնադարյան արձակ գրականության մեջ, առավելապես խրատական առակի և զրույցի ժանրերում, միտված էր ավելի անմիջական և ազդու դարձնելու նյութը: Այս սկզբունքով են ստեղծված քննարկման ենթակա երկու երկերն էլ. երկուսում էլ կշեռքի նժարի վրա է դրվում գինին, մի գեպքում իբրև շարիքի, մյուս գեպքում՝ իբրև մտքին ու հոգուն ուրախություն, զվարթություն և արիություն պատճառող բարիքի աղբյուր: Խրատական մեզմ շղարշով հանդերձ, զուգադրվում են գինու երկու

¹ Վարդան Այգեկցի, Աղուեսագիրք, Եր., «Սովետական գրող», 1981, էջ 24:

տարբեր հատկանիշները. այն չար է, եթե չարաշահում ես, և բարի է, եթե չարավորություն ճանապարհն ես ընտրում: Այսպիսով մի դեպքում քննադատվում է վեպում պատկերված քաղաքի վատաբարո նկարագիրը, ցոփություն, շվախություն, գինեմոլություն բերած ավերքը, իսկ մյուս դեպքում՝ այրի կնոջ՝ ամեն օր չարավոր և սակավ գինի խմող որդու վարքագծի մեջ, զրվատում գինու պատճառած բարիքները, որտեղ գինով կորովացած ու առյուծներին հաղթած քաջասիրտ պատանին դառնում է քաջառողջ, զորավոր, առույգ և ապահով կյանքի խորհրդանիշը, որ այնքան համահունչ է Վեպում տեղ գտած չարաբանքի «Սակաւ ըմպողաց մայր է շատ օգտից» տողին:

Այս դեպքում հեղինակը հանդէս է գալիս իբրև զգոնության, չարավորության, ժուժկալության գաղափարախոս, այսինքն՝ չարավորի, որ չխորտակվեա, որ նույնքան հարազատ է վարդանյան առակի վերջին տողերին. «**գինին այնպէս խմէք, որ առիւծ սպանէք, և ոչ թէ աղբանոցում մեռնէք**»:

Վեպում առանձին գլուխ է կազմում վերջաբանը, որ երևան է հանում ամբողջ պատումի համառոտ ամփոփումը. «**Բայց դու եկ տես ինձ, թէ զի՞նչ ի միտում և զի՞նչ ի միւտում գործեաց գինին...**»: Այս բաժնի մեջ հրաշալիորեն դրսևորվում են հեղինակի ստեղծագործական հմտությունն ու անձնական փորձառությունը, որ թույլ է տալիս զրույցի խորհուրդը ընկալել իր ամբողջության մեջ:

Վեպի մեջ, ինչպես նշեցինք, առանձնանում է «Բանք չարաբանք» խորագիրը կրող բանաստեղծությունը, որը բնագրի բովանդակության թելադրանքով հորինված բացատրող և մեկնող չարածո խոսք է: Պարզ ժողովրդական ոճով գրված «չարաբանք»-ն աչքի է ընկնում բանաստեղծական հղացքի ինքնուրույնության աստիճանով և ընդհանրացման չարով, և արձակ բնագրից անշատ՝ կարող է ընկալվել իբրև ինքնուրույն բանաստեղծական կտոր: Եվ իրոք՝ չարաբանքը նաև տպագրվել է իբրև ինքնուրույն գործ, մասնավորապես՝ Հնդկաստանի Կակաթա քաղաքում լույս տեսած «Ազգասէր»-ի 1846 թ. էջերում հրատարակվել են ոտանավորի առաջին երկու տները՝ հարազատորեն պատճենված ձեռագիր օրինակից:

Հովհաննէս Բերիացու այս գողտրիկ բանաստեղծությունը չի վրիպել նաև բանասեր, խմբագիր և հրատարակիչ Թեոդիկի սուր հայացքից, որն իր «Որթն ու իր բերքը» ընդարձակ ուսումնասիրության մեջ² հրատարակել է «Գինին խրախատու մտաց և սրտից» սկզբնատողով քերթվածը: Սա նաև հաստատում է, որ Հովհաննէս Բերիացին որպես տաղասաց բավական համբավ էր վայելում, և նրա տաղերը ընդօրինակվում էին տարբեր ժողովածուներում:

Զրույցի լեզուն աչքի է ընկնում գրաբարի ճոխ և շուայլ, որոշ առումով խրթնախոս ոճով: Ամենից ավելի հագեցած է եզրաբանական շերտը, ուր

² Տե՛ս Թեոդիկ, «Ամենուն Տարեցույցը», 1926, էջ 158:

լայնորեն կիրառված են երբեմն անհանգիստ, երբեմն համանիշ ու նույնանիշ եզրաբառեր, իրենց հարուստ հնչերանգներով, բարդություններով ու նորաբանություններով: Քննությունը ցույց է տալիս, որ երկն իր վրա կրում է միջնադարյան լեզվամտածողության որոշակի ազդեցություններ, մասնավորաբար՝ «Գիրք պիտոյից»ի և Գրիգոր Մազիսարոսի լեզվից: Ավելին, կան փաստեր, որոնք դալիս են հաստատելու, որ Վեպն ստեղծող հեղինակը մեծապես օգտվել է Մազիսարոսյան լեզվաոճական համակարգից: Հատկապես հոմանիշ և բաղաձայնությամբ (ալիտերացիայով) կապված բառերի կուտակումները հիշեցնում են վերջինիս ոճը: Ահա բնագրային մի քանի նմուշ. «գտանեցեալ գինին գովելի՛ գովելեացն գործակ գարշելի», «կարօղ կալուղք կենաց կեղեքելոց ի կոկորդս», կամ «պարտիլ պարպատիլ և պարտաւիր»: Կան նաև նմանատիպ արտահայտությունների, բառեզրերի օգտագործման բացահայտ նմանություններ: Մեջբերենք մի օրինակ: Հովհաննես Բերիացու գործում կարդում ենք. «տեսեալ զանտիականն զխակութիւն, և զնկնահասակ գրակին զգծութիւն» (թերթ 109բ): Նույն արտահայտությունն է օգտագործված Գրիգոր Մազիսարոսի «Առ Անանիա Հայրն Տիրուայ» նամակում. «մինչդեռ տակաւին յանտիական խակութեանն»³: Իսկ ահա «Գիրք պիտոյից»-ի մեջ կարդում ենք. «սեխենի և մորենի, որ մարմնով նկնահասակ և գձուձ են»⁴: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ նույնություններն ակնհայտ են, բայց դա արդեն այլ ուսումնասիրության նյութ է:

Այժմ անդրադառնանք Վեպի՝ մեզ համար ամենակարևոր՝ հեղինակի ինքնությունն ինքնին: Ո՞վ է «Վեպ»-ի հեղինակը, և ո՞ր ժամանակաշրջանի ու ի՞նչ միջավայրի հետ է կապվում նրա գրական արտադրանքը: Մենք համարյա ոչինչ չգիտենք նրա կյանքի մասին, ո՞վ էր նա, կիլիկեցի՞ էր, թե՞ հայաշխարհի մի այլ անկյունից Հալեպ գաղթած մի ընտանիքի շտապիղը. այս հարցերը պատասխան չունեն, ինչպես որ հստակ պատասխաններ չունենք իր ապրած տարիների, ստացած կրթության, և այլ հարցերի շուրջ: Այդ իսկ պատճառով, եթե ձեռագրերում տեղ գտած Բերիացու երկերի ժամանակը (որոնք բոլորն էլ հետագայի ընդօրինակություններ են) համարենք 1800-ականների սկիզբը, ապա Հովհաննէսը ապրած պիտի լինի ոչ ուշ քան 18-րդ դարի կեսերին: Այս ենթադրության օգտին է խոսում, օրինակ, Հալեպում ավելի վաղ ընդօրինակված ժողովածուների մեջ Հովհաննես Բերիացու գործերի իսպառ բացակայությունը: Միակ վկայությունը նրա մասին իր գործերն են՝ ցրված Մաշտոցյան Մատենադարանի, Վիեննայի Մխիթարյան վանքի, Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի մատենադարաններում և Փարիզի Ազգ. գրադարանում պահվող ձեռագրերում:

³ Տե՛ս «Մատենգիրք հայոց», ԺԱ դար, հա. ժԶ, Գրիգոր Մազիսարոս, աշխատ. Գ. Մուրադյանի, էջ 301:

⁴ Տե՛ս «Գիրք պիտոյից», աշխատ. Գ. Մուրադյանի, եր., 1993, էջ 146.23:

հազիվ մեկ տասնյակի հասնող տաղեր, թղթեր, ինչպես նաև այստեղ ներկայացվող գրույցը: Իր մասին առայժմ միակ հիշատակության հանդիպում ենք մեր ուսումնասիրության առարկա՝ Մաշտոցյան Մատենադարանի թիվ 2768 գրչագրում. «Յօրինեալ Յօհաննու սարկաւագի Բերիացոյ, առն Աստուած-իմաստի և քաղցրաբանի...»: Այս բնորոշումները գալիս են հաստատելու, որ Հովհաննես Բերիացին հայտնի է եղել իր ժամանակին իբրև հմուտ քարոզիչ ու աստվածաբան: Ձեռագրերից մեկում Բերիացին ինքն իրեն սարկավագ է կոչում. «Յովհաննէս սարկաւագ Բերիացի»: Կարելի է ենթադրել, որ Հովհաննեսը հոգևոր կոչման է նվիրվել հասուն տարիքում: Ամեն դեպքում Հովհաննես Բերիացուց մեզ հասած երկերը իրենց վրա կրում են հասուն, խորագետ, ու ամենից կարևորը՝ գրական-ստեղծագործական ձիրք ունեցող անձի գրոշմը:

Անհրաժեշտաբար նկատենք, որ միջնադարյան Հալեպը (հին անվամբ Բերիա, այստեղից էլ հեղինակի Բերիացի անվանումը) վայր էր գրի ու գրչության, գիտության ու դպրության, որի արմատները սերում էին Հայկական Կիլիկիայից: Կիլիկիայի հայկական թագավորության անկումից հետո Հալեպը դարձավ այն բացառիկ կենտրոններից, ուր վերապրեց ու իր վերամարմնավորումը գտավ Կիլիկյան մշակույթն ու արվեստը: Հովհաննէս Բերիացու ժամանակ, ինչպես և նախկինում, Հալեպում կային պայմաններ և համապատասխան միջավայր, գրականության զարգացման համար:

Ամփոփենք. Հովհաննէս Բերիացու մինչև այժմ միայն մատենագիտական ցանկերից ծանոթ «Վեպը Կարթագինեայ» երկն առաջին անգամ է գրվում գիտական շրջանառության մեջ: Չնայած իր փոքր ծավալին այն ունի գեղարվեստական ընդգծված արժանիքներ: Աչքի է ընկնում հետաքրքրական բովանդակությամբ, շարադրանքի խիտ և ընդգրկուն հատկանիշներով: Այս գործը ուսումնասիրողին հնարավորություն կընձեռի ծանոթանալու ժամանակի գրական ճաշակին, նախասիրություններին, բարոյական ըմբռնումներին, հոգեբանությանը, ինչպես և հետեւելու ժամանակի գեղարվեստական արձակի զարգացման ընթացքին: Իբրև այդպիսին այն կարող է դասվել ուշ միջնադարի նշանակալի երկերի շարքին:

Բնագիրը պատրաստելիս ուսումնասիրել ենք Մատենադարանի՝ Վեպը պարունակող բոլոր չորս գրչագրերը: Հրատարակության համար համադրել ենք երկու ձեռագիր՝ *A* - թիվ 8420 (թերթ 105ա-112ա) և խմբագրական որոշ տարբերություններ ներկայացնող *B* - թիվ 2768 (թերթ 3ա-10բ): Մյուս օրինակները (թիվ 3384 և 10589) գրեթե նույնական են *A*-ի հետ:

ՎԷՊ ԿԱՐԹԱԳԻՆԵԱՅ⁵

Նախաբան

Գիտեմ սիրելի է քեզ՝ քաջդ գիտնական՝ կանգնումն կարգացեալ, հագներ-գուլթեանցն հանդէս, վասն որոյ եւ գրոյցս ինչ կարգեալ զկնի կարեւոր համարիմ քեզ՝ և որոց ընդ քեզ՝ առնել վերծանելեացն զբօսանս: Քանզի ո՛չ ակն ի տեսանել, և ոչ ունկն ի լսել ունել զյագուրդ՝ ազգեաց բանն կանխագիր: Եւ թէպէտ անոճ եւ տգեղ տեսակս ունել տեսանիցին բանիցս յերկրք, բայց առ այն ի գուլթ գորովոյ զիջանել ժտեմ, յիշեալ թէ այն ինչ յատուկ է զեռավարժից՝ բազմասխալն լինել:

Ուրեմն կարեկցաբար եւ ողջամիտ սիրով ընկալ զայս, իբր զբռնալիբ ավալիցն և եթ ջուր, նուիրեալ սիրտն՝ այն արքայի⁷:

Վէպք⁸

Զրուցեն հին աւուրք մատեանք⁹ և հասու առնեն զմեզ երեկայցն պատմութիւնք, թէ ընդ աւուրս ժամանակաց հոլովեալ ամաց, քաղաքն Կարթագինէ՛ որոյ արդ և ո՛չ աւերակաց¹⁰ հետք հետազօտողաց երեին, յօրժամ էր ի մեծագոր տէրութեան, յամբարձածիզ¹¹ իշխանութեան, յառոյզ ճոխութեան և ի հաստադրական բարեկարգութեան: Տիրեալ երջանիկ այս քաղաքի՝ ապերջան ախտ շուայտութեան և արբեցութեան, յաւազաց հաւեալ և յանաւազս պսակեալ, վատթար իմն վթարմամբ զնոսա վրիպեաց, և զլխովին զքաղաքն յայն ախտ վարակեալ՝ յոգի դատեաց շարս զօրութեան զեղխութեանն զեղծագործ:

Եւ այս այնքան ամենաճեցուն առաւելութեամբ զերապատկեալ որպէս զի¹² ի բանականութեանն սահմանէ ամենեցուն եղծանել զեղծանել և տարօրինակ տարազու տարազրել ի զզգաստութեանն զզօնութենէ. համբուրեալք զպայման պարսաւոյ անպարկեշտ պարու պաճարեղենաց: Քանզի անդ էր տեսանել զթագաւորին պատիւ՝ զիրաւունս ո՛չ սիրեալ, զնախարարս՝ յիշխանու-

⁵ Եւ տարագրից հետո պահպանվել է երկի՝ հավանաբար հնագույն օրինակներից եկող վերտառոյթունը. «Յօրինեալ Յօհաննու սարկաւագի Բերիացոյ, առն Աստուածիմաստի և Բաղրաբանի, որ ծաղկեցաւ ի յուր և տասներորդ դարու»: Հաջորդում են՝ «Իսկ այժմ օրինակեալ եղև յեղծեալ ձեռագրէ, աշխատասիրութեամբ ուրումն հեմացելոյ՝ յիմաստիցն նաշակէ: Ի սբ. էջմիածին» տողերը:

⁶ Եւ առատասիրտն

⁷ Եւ «Ի 1818 Սեպտեմբեր 26: Գծեալ եղև Վէպս Կարթագինեայ. Ի վայելումն Ստեփաննոս Շնորհապատկ Սրբազան Արեպիսկոպոսին Ենօֆեան Տփլիսեցոյ, որ ի Մայրազանն սբ. էջմիածին»:

⁸ Ա չիք, լրացումն ըստ Ե-ի

⁹ Ե հինաւուրց մատեանս Կ/ս հին աւուրք մատեանն

¹⁰ աւերակացն

¹¹ Երկու ձեռագրում էլ սխալ է. պետք է լինի՝ համբարձածիզ

¹² Ե մինչ զի Կ/ս որպէս զի

թեան հոգս ո՛չ հոլովեալ, զվերակացուս ի յապահովութեան քաղաքին ո՛չ յածեալ և զիրաւարարս ի դատ ընտրողութեան ի դատողականն¹³ ամթոս ո՛չ հանդիսացեալ:

Եւ առ¹⁴ ի հաւաստել հասարակաց առածին՝ թէ՛ ձուկն ի գլխոյն սկսանի նեխիլ: Զնոյն վիշտ վտանգք կարեզին կրից և երաստ ամբոխին յանձին ունէր ստանձնեալ¹⁵, զի որեարն ո՛չ զիւրեանց զարհեստից զհետ լինէին կրթեալ: Կանանին՝ ո՛չ զտնարարութեան զկնի հետամուտ եղեալ: Մանկունք՝ ո՛չ ի հրահանգ անտիական¹⁶ խակութեան առ մանկածուս առաքեալ, որպէս և ոչ իսկ սոցա երբէք ընդ փորձ ազատական արհեստի մխեալ: Եւ այսպէս տաբեոնիք արուեստականաց առ արկանեալ, կրպակք հանթից փակեալ, սենեակք վաճառաց աղիսեալ, առ և զինք անհետացեալ և տարազք աղխամաղխից չարամեծ զերծեալ¹⁷: Յորոց շահուցն յուսոյ՝ ուշակորոյս և տեարցն լեալ լքան՝ լուծան՝ ընդարմացան ժողովն համայն, զվերջինն արբեալք զթշուառութեան մահամատոյցն զբաժակ: Քանզի այս ախտ որոց տիրանէ¹⁸՝ զիտէ ի բարեաց զրկել, ի գոյից մերկել, ի կորուստ զրկել, ի շարիս հերկել, և զպատն բնակութեամբ անապատ ի բարեկարգութեանց կարգել:

Զսոյն ախտացեալ ի խոտան ախտէ յաղթեցեալս այս քաղաք, լինէին իրաւունքն մերժեալ, ծէսքն ջրեալ, բարեկարգութիւնքն խահրեալ, և շարակրութիւնք յամէնուստեքէ¹⁹ պատեալ պաշարեալ, մինչև համակ թագաւորութիւնն զվեր ի վայր գրեթէ կրել զկործանումն: Քանզի անշուշտ բարձեալ բերէին յանձինս զտիպ պատկերի հեղեղահեղձն արանց²⁰, և վայելէին զվայն յամովսածնէն կարգացեալ, որոց ընդ առաւօտս յարուցեալ զարբելեաց²¹ լինին զհետ ի նմին երեկոյացեալք: Դա և զոքա զինեկէզք մոլեալ մոլորեալ զանառակ արբեցութեան զկնի, և առ մի մի վայր խրախճանս²² յօրինեալ, զիներբուս հարեալ²³, ցանկ զանձինս ի շուայտութեան տիղմ թաթաւեալ ո՛չ դադարէին, որով համբուրէին զվիճակ արժանաւոր արդարեւ տարակուսանաց և մշտարտօսը կականման: Քանզի յայն սահման դառնադառն վտանգի և ժանտաժուտ ժողխութեան եղեն ժաման, մինչ զի՝ թէ՛ դէպ լինիցէր²⁴ մօտալուտ թշնամեաց յառնել ի

¹³ B ի դատողութեան

¹⁴ B եւ առ չիք

¹⁵ Լրացումն ըստ B-ի (անընթեռնելի)

¹⁶ B + տիոց

¹⁷ B արհամարեալ փիս չարամեծ զերծեալ

¹⁸ B տիրանայ

¹⁹ B յամէն ուստէ կուսէ

²⁰ B հեղեղահեղձիցն փիս հեղեղահեղձն արանց

²¹ B զարբելեացն

²² B խրախճանն

²³ B հատեալ

²⁴ B լինէր

վար կամ հենից հրահոսակաց²⁵ գերփութեամբ յերկիր նոցայ յարձակել, վաղու ևս հեշտին իմն և համարձակ ձերբաձիգ²⁶ յինքեանս գրաւեալ գերկիրն նոցայ և զաթոն՝ անճետ և անյիշատակ զկեանս նոցայ ջնջեալ բառնային ի կենդանեացս երկրէ:

Եւ այսպէս գերեաց զինին, յիմարեցոյց զեղխութիւնն, թմբբեցոյց²⁷ արբեցութիւնն մեղկացուցիչ, և ի գրունս կորստեան պատատեցոյց զինէսիրութիւնն զգաստակորոյս և հանճարագրաւ:

Դէպ լինէր յաւուրսն յայնոսիկ գոմն յարքունի փառունակ իշխանաց՝ կարծեալ զգօն և յամենայնի խելամուտ, յուրեք առաքեալ մեծասար հանդերձանօք պիտեան գործոյ վասն²⁸, և յուղորդութեան անդորր և ապահով պատահեալ վայրի՝ էջս առ նոյն հրամայէ առնել, յորում հետ մեծահաց զճաշն կազմելոյ յուժպ արբելեաց զերախանն լուծանեն, ընդ բուսոյ բարուց բնութեան նոցին, մինչև յուշակորոյս և զգայազիրկ պարտիլ պարպատիլ և պարտաւիլ նոցայ ի բազում զիներբութենէ անտի, և զիտապաստ յերկիր ճապաղ սփռեալ նիրհել զքուն թանձրութեան մեռելոյ զօրէն:

Յայն պահ պատահեալ անգեղ օղաթուիչ սլացմամբ, և համարելով զնոսա անկեալս ի պատերազմի, ճախր առեալ ուղղակի խոնարհեալ յարձակի ի վար և գերկուս սալարին զակունս յակնակապճէ անտի բրեալ բոլորեալ յուտեստ իւր յարզարէր, և անդրէն խոյացեալ, ուտի էջն դարձ առնէր ի հանդէս հատուցման, արդարև արդար հանդիպեալ, զի զաչացուն յոգի անարժան դատեաց տեսակն զոլ ի մարմնի:

Այլ չու առ չուականին՝ յանակնունելի վտանգէս՝ ոչ ինչ զգացեալ, օգուտ ժամուց զկնի ի զինուոյ թմբութենէ լրջացեալ, աւազականն ձայնարկութեամբ զանձինն տոյժ կոծէր, և վայրս վհատականս ժառանգեալ տարաբաղդութեանն կարդացեալ, ուտի չոզան ի նոյն դարձ առնէր, անգործ թողեալ զկարևորն գործ:

Իբրև յայն ողորմագին սահման թշուառութեան ի տես թագաւորն²⁹ զիջեալ զիւրն մտերիմ և զթագաւորութեանն խոհերիմ, միանգամայն և յարքայանիստ քաղաքին շարաշուք տգեղ անկարգութեան անդր հայեցեալ, յայն որ ի վերջինն էր վարեալ վարանումն, ուշ ի կուրծս անկեալ, յանդաճումն վարեալ, յարտասուս հարեալ, ի սիրտ և ի հոգի կարեվէր խոցեալ, ելս խորհէր իրացն գործել, և առ վշտին վարանեալ ժամ զնէր, կէտ սահմանէր, պահ պայմանէր, խմբել ազա-

²⁵ B հրոսակաց

²⁶ B ձերբակալ

²⁷ B քմբեցոյց

²⁸ B պիտեան գործոյ վասն մեծասր հանդերձանօք փխ մեծասար հանդերձանօք պիտեան գործոյ վասն

²⁹ B ի տես թագաւորն յայն ողորմագին սահման թշուառութեան փխ յայն ողորմագին սահման թշուառութեան ի տես թագաւորն

տերամն երաստից ի կոչ արքունի, այն ինչ անճաշակ լեպլք³⁰ գայն օր յարբեկեաց³¹ համոյ:

Նոքա այն ինչ ըստ տէրունի հրամանին ի ժամակալ յօրադէտ պայմանն փութային³², անդէն բանել սկսաւ արքայն և զծածուկս խորհրդոցն խորհրդապետացն հոլոնելոց հոլանել:

Արժան է մեզ ասէ, ո՞վ արքայութեանս կարեաց խոհեմ խորհրդածուր զխորհուրդ³³ մէջ առնուլ, որով մարթասցուր զգաւաբեր զանհնարին վտանգ աղէտիս յանձնէ ի բաց պարուրել, և ի թիւր թեակոխութենէ զմեզ ուղղել: Զի թագաւորութեանս այս մեր վեր՝ արժանաւոր խորհրդովք ներհուն վերասպիցղ վաղվաղ մինչ չև է զանձամբ կոտեալ եթէ ո՛չ բուժիցի զայրանայ, փաղաղէ, և զթագաւորութեանս մարմին համաճարակ ախտալից ի կորուստ գրաւէ: Յոր պահ վերաց խարանք անգործ պատահեսցին և սպեղանեաց զիրք ի շպէտս վատնեսցին: Հապա՛ մինչ ժամ կայ ձեռս ի գործ արկցուր և յանձանց շինութեան անձանձիր ճեպով ճեպեսցուր: Մի՛ և մի՛ առօրեայ հեշտութեան և ախորժակի մերոյ փոքու վասն ծաղածանակ³⁴ ի յաւիտենից կեանս լիցուր, և զյոգնազորո՛ր խուժանին զօգուտ ի վերջ նահանջեսցուր, որով ո՛չ ինչ շահեցան՝ որք այնպէսն գնացին:

Իբրև գայս օրինակ զբանսն մերկանայր թագաւորն, ապա՛ ունկնդրացն բոլք և յակճիռս կացելոցն կաճառք խելամուտ խօսիւքն ամոքեալք, իբրև ընդ մի բարբառ աղաղակել սկսան. կեցցէ՛ արքայ, ասեն, սրտի մտօք հաճ և հաւանեմք հոյակապ հրամանիդ, թէև ընդդէմ զիւրութեան մերոյ³⁵ ոգորեցի, միայն թէ մարթեցէ զմեզ յայս մօտակալուտ մահահրաւէր կործանմանէ ի կեանս կանգնել: Ապա՛ ի հասարակաց հաւանութենէն զատեալ ընտրեցաւ³⁶, զի ի բազն արկցի պարուրեալ հրամանաւ ումպն գինույ, յամենայն տէրութեան Կարթագինեայ ի կորուստ մատնելով միանգամայն զայնու ժամանակաւ գտանեցեալ գինին գովելի՛ն՝ գովելեացն գործակ գարշելի: Վասն որոյ արքունի մեծազօր սաստիւքն հրաման հան³⁷ եղև թագաւորն ընդ ամենայն տեղիս տէրութեան իւրում, զի ի հպիլ այսմիկ հրամանիս ի մեծի և ի փոքու լսելիս ի կորուստ գատեսցեն զգինի գտանեցեալ առ մի մի այր³⁸:

³⁰ B լեպլ

³¹ B յարբեաց

³² B փութացան

³³ B զխորհուրդս

³⁴ B ծաւածանակ

³⁵ B մերում

³⁶ B ընտրեալ դատեցաւ հաւանութեանն *փ/ս* հաւանութեանն դատեալ ընտրեցաւ

³⁷ B հրամանական *փ/ս* հրաման հան

³⁸ B գտանեցեալ գինիին առ մի մի այր դատեցեն *փ/ս* դատեցեն զգինի գտանեցեալ առ մի մի այր

Եւ յետ պայմանեալ աւուրն լրման, առ որում և գտանիցի նոյն նիւթ ընդ զնդալոյ ի կորնչելն՝ ինչքն յարքունիս և ինքն ի ծովու ալիս³⁹ :

Եւ այս բազ արգելանաց այնքան յոխորտ և հատու, մինչ զի թէև թագա-
զարմի կամ արքայ⁴⁰ որդույ իսկ անցանել զանցանել իցէր ընդ այս հրամանն,
նոյն բաժին շարաշար կտտանաց հանգերձեալ պահեար որ ինչ յետին ստան-
կին⁴¹ : Զայս օրինակ և քարոզն ի հրապարակս քաղաքին Կարթագինեայ կար-
գայր, և զօրեղ զօրականք պատկառատեսակ պալատին յայս հատու հրամանէ
իբրև զնետս միեալ կաղնույ կայծակամբք յեղակարծ յիրաքանչիւր տունս
յարձակեալք, զամանսն բեկեալ՝ զամանեալսն հեղուին : Յորմէ շէկորակ ջուրցն
հեղեղք երևէին տիրել, և կոտորոցն բեկորիւքն մարթ երևելակառ⁴² կառուցա-
նել :

Դէպ լինէր կնոջ միոյ այրույ՝ ունողի զմանուկ մի երկեմեան ծմակացեալ
ծերութեան լուսածագ, ունել զերկու կարասս գինուց, յորոց մինն անխայեալ,
իջուցանէ զայն ի ստորին նկուզ գետնափորի անդ, և ընդ երկրաւ գետեղեալ
հետախաղաղ զշաւիղն ծածկէր, յապայն ժամանակի առ սակաւ սակաւ ի
անունդ զարգացման մանկանն տղայի :

Իբրև եկին մտին ի տուն անդր զահիճքն հրամանակատարք, տեսեալ զմի
կարասն հարեալ բեկին, իսկ զմիւսմէն տգէտացեալք արձակեցան ի բաց :

Եւ այսպէս յամենուրէք նովին հանգամանօք կատարեալ զհրամանն անհեղ
իմն բանի՝ ի սակաւ աւուրս զբանն բոլորեցին, և զգործն ի գլուխ անվեհեր
մատուցին :

Եւ առ ի հաստարմատ հիմնել զայս պարոյր հրամանի, առ երեկոյ՝ իբրև
արևն ի մուտս մօտէր՝ զերկուս անհեղ առիւծունս ի գառագղէ անդի ի քաղաքին
փողոցս արձակէին : Յորոց երկիւղէ շէր մարթ ումեք գիշերայն ընդ գուռն տան
իւրոյ ելանել, ոչ ի պէտս ինչ, և ոչ յերթեկս⁴³ բարեկամութեան, որով կասեցան
օրէնք խրախճանաց, և լքան կազմութիւնք մեծահաց կոշունց, զի բարձեալ
պատճառին, բարձաւ և պատճառելին :

Եւ այսպէս խոհեմ խորհրդով և գեղեցիկ մոլութեամբ յերկրէ անտի ախտն
գինեճանութեան կարճնովին ջնջեալ, հիմնեցաւ հաստատեցաւ ընդ նորա
զգաստութեանն զգօնութիւն, և որք անտի յառաջագային բարեբաստ բեղմ-
նաւորութիւնք, արգասալիրք ետուն զպտուղս իւրեանց :

Յայնմ հետէ սկիզբն կալաւ⁴⁴ արքայութիւնն կորովանալ, իշխանութիւնն
ճոխանալ, և ձգել ուր չէ՛ր կարգացեալ անուն Կարթագինեայց, վաճառք առա-

³⁹ B ի ծովու ալիս, և ինչն յարժունիս փ/ս յարժունիս և ինքն ի ծովու ալիս

⁴⁰ B չիք

⁴¹ B ստան (երկու ձեռագրերում էլ սխալ է. պետք է լինի՝ սատակ)

⁴² B է բուրգն ինչ փ/ս երևելակառ

⁴³ Լրացումն ըստ B-ի (անընթեռնելի)

⁴⁴ B սկսաւ փ/ս սկիզբն կալաւ

տանալ, արուեստ բազմանալ, առաքինությունն յօրանալ և անձն իւր այլ ի գործս ձեռաց իւրոց ուրախանալ:

Իսկ կնոջն այրույզ դարդացուցեալ զմանուկն, միշտ մատուակէր նմա ի գինույ անտի, մինչև ողջունել նմա ի պատանեկութեանն տես: Յաւուր միում անագանեալ և ի գործոյ ապաժամ եկեալ՝ մինչ մօտ էին զառիւծունսն արձակել, ոչ ժամանէ բերել յաղբերէ անտի ջուր, վասն որոյ զծարաւ ջրոյն զիջուցանել կամեցեալ, տակառաւ ի գինույն գովելույ մատուցանէ նմա մայրն յրմպել: Իսկ զկնի ժամուց ինչ իբրեւ զհասարակաւ գիշերաւ արծարծեալ ի նմա տապ տոչորման ծարաւոյ, և ո՛չ բաւացեալ յաղթել զջրոյն պապակ, և զգովացմանն փափաք, զմահ յաչսն թիւրախէ և քաջասրտեալ գօտէպնդեալ բառնայ զսափորն պղնձի ի յուս և զգուռն բացեալ զտան յաղբիւրն դիմէ, և իբրև լցեալ զայն դառնայր անդրէն՝ վատ իմն պատահ բաղդի լինէր նմա դիպան գիշերապահ առիւծուն ունել զճանապարհին անցս, որ և ահեղ կոչմամբ, ահարկու գոչմամբ և սասանական մոնչմամբ դէմ ընդ դէմ եկեալ և յարձակեալ ի վերայ կամէր կենդանույն կլանել զնա: Իսկ համբակին տեսեալ զաղէտ վտանգի կանխեալ⁴⁵ օրհասի մահուն եկեալ հասեալ և անդէն մօտակալուտ գոտիւքն պատեալ, ի բաց զերկիւղ սնտի եղեալ, արտանայր արտեղանայր: Քանզի և շէր ոք զօրավիզն առ որ կարգայր օգնել, կամ ի թիկունս հասանել, վասն որոյ առ հարկի ձեռն ի գործ առնէր, ինքնին մղեր առաքինանալ ի հանդէս մարտակցութեան ընդ ամեհի այն առիւծուն հակազինեալ⁴⁶:

Անդ էր տեսանել զայլ իմն հանդէս դանեան մանուէածնի, որ խրոխտ գօրովթեամբ՝ յերկուս զկերչին ցելոյր ժանիս, նաև փոքր առ սա զնորուն իմանամբ հանդէս:

Արդ՝ յետ օգուտ գօտէմարտութեան յետուստ կուսէ առիւծուն անցեալ և զերկուց ոտիցն կալեալ, յերկուս զանհեթեթն զայն մարմին բաժանէր և զնորինն գէշ ի փողոցի անդ ճապաղ սփռեալ ինքն անցեալ զնայր:

Իբրև այգն զցայգն մերկանայր, և այն ինչ ծայրակարմիր արեգակն ընդ երկիր ծաւալել կամէր, եկեալ առիւծապահքն ի պահ ունել զառիւծունսն, տեսին՝ զի մինն շէր ի միջի և այսր անդր ընթացեալք անկեալ ականեցին ի մի հրապարակացն զշաւիղն մեռելոտի: Ուստի զարհուրեալ և ընդ գործն սքանչանի ահիւ պակուցեալ, նոյն հետ այն ազգ առնեն քաջի արանցն զայսպիսահաս իրակեալ վտանգս, որ ընդ լսելն տապ տազնապոյ տարակուսանաց զնովաւ շաղապատեալ, և ի կարծիս կասկածանաց ընդ աւագանույն թաւալեալ հասանէ նոցա հետ ընդ հետ հասանել⁴⁷ յայն վայր, ի զննին տեսլեան⁴⁸ հրա-

⁴⁵ B զաղէտալի վտանգին կանխալ փիս զաղէտ վտանգի կանխեալ

⁴⁶ B Քանզի և շէր ոք ... ընդ ամեհի այն առիւծուն հակազինեալ չիք

⁴⁷ B + խմբովին

⁴⁸ B ի տեսլեան գննին փիս ի գննին տեսլեան

շագան տեսարանին, ուր զահէ գերկիւղէ հարեալ, և յերկար ժամս յապուշ կրթեցեալ, բանս ի բերան առեալ հիացականս ասել սկսան⁴⁹։ Հօգորիս վերայ ո՞վ զօրացեալ, և զանպարտելիս ո՞յր ձեռքէն պարտեալ, զահեղ թագաւորս ո՞վ ստրուկ կարգեալ, և զանարգ վախճան առ սովաւ ամեալ, որ զայս հրաշաւէտ յաղթութեան ուղղեալ դիացազգի զնա ի դէպէ կարգալ։

Ապա ճշտիւ խնդրել սկսան, ո՞վ ասեն բանեղէն առիւծ՝ անբան առիւծուս իցէ պատահեալ, եկեսցէ կացցէ ի մէջ, զի զնա մեծաշուք մեծապարզ և պսակեսցուք, պանծ մեզ վարկուցեալ, զառ ի նմանէ յաղթութիւնն ուղղեալ։

Յայս ձայնէ վստահանաց խրախուսեալ հուժկու պատանիս այն⁵⁰ աննման, քաջի արանցն փոխարինին լինէր յանդիման։ Յիս ասէ՝ տէր եպարքոս՝ այս վնաս, յայս նիշ գիշերի ծառայդ ծարաւեալ, և առ ի շոյճէ ջրոյ ի տան յաղբիւրն շոքայ, յոր պահ պատահ պատուհասի լինէր ինձ ժաման, հեռ գայօղ առիւծուց միոյն ունել զանցս ճանապարհի իմոյ⁵¹։

Իբրև ստուգեցի զլինիլս կուր կորստական կոկորդից նորին, մենամարտեալ հատուցի զհատուցումն նորա նմին, և ևս շողշոպեալ⁵² ի նորուն ժանեաց ողջունեցի զողջութիւն։

Իբրև այս բար զբանսն պատշաճէր, ակնապուշ ակնակառոյց որք յայն հանդէսի էին աչք ի նա հայէին, և տեսեալ զանտիականն զխակութիւն, և զնկնահասակ գրակին զգծծութիւն, ընչացս բանալ սկսան անաւատ թուեալ նոցայ և ճառատական ճառքն ճառեցեալ։ Վասն որոյ և զասացելոցն զփորձն առնուլ կամեցեալ բանս եպարքոսն մատուցանէ ի մէջ։

Եթէ չէ քո ասէ երբէք ընդ խաբս ինչ եկեալ և կամ զսուտս սիրեալ, այժմ իսկ յանդիման ցուցանի։ Է՛ աստ գիշատելոյ առիւծուդ յարակից զուգորդ ի մէջ բերցի, եթէ վիճակէս զնա միւսոյն վիճակեալ բազդի՝ յաւատ խաղաղիմք, եթէ ի դերևս լիցի քեզ ելանել, դու ընդ նորա մահու գրաւեալ քերթիս ի կենցաղոյս։

Բարուք բարբառիք⁵³ ասէ համբակն՝ ո՞վ կարօղ կալուղք կենաց կեղեքելոց ի կոկորդս ձեր, բայց դուք ինձ նախ հրաման⁵⁴ երթալ զինու վառել և ապա յայս հանդէս մրցանակի շահատակել, որում պատասխանեալ եպարքոսին ասէ, է՞ ստակարկատ կեղծաբան զի թանգուզես, յառիւծն պատառեալ չէր ոչ որոյ վէրք, ոչ ատրճանակի հարանք, և ոչ այլ զինուց վիրաւորմանց ինչ տեղի, և զմէ՞ բաղայս բաղբաղես զինուորիլ զինու։

Ասէ մանուկն և չէ ինչ արդ պիտոյ զբազում բանիւք զալ, և ի ճշմարտութեան խօսելեաց վրիպեալ գտանիլ, ասացից զանսուտն տէր փոխարքայ,

⁴⁹ B սկսան ասել փիս ասել սկսան

⁵⁰ B այս

⁵¹ B իմում

⁵² B նողորպեալ

⁵³ B բարբառիս

⁵⁴ B + նախ

զի եթէ ոչ նախ զարդու զինուք յօրինեցայց չէ ինձ մարթի ձեր⁵⁵ համարձակիլ հրաման:

Յայնժամ որպէս և կամերն յատենէ անտի ի տուն արձակեալ կացին, որք ընդ նմայն զօրականք առ դուրս, և ինքն մտեալ ի ներքս անդր, խնդրեաց խառնելեօք ի մօրէն ի զինուոյ անտի, զոր ըմպեալ և ելեալ արտաքս գնաց ընդ նոցայ և հասեալ յաշխարհաժողովն դուռնն խրախուսիւ խիզախէր:

Ածէք ինձ ասէր զգազանն կատաղութեամբ զինեալ և ես անձամբ անձին ընկճեալ նուաճեալ⁵⁶ պարտեցից զնա:

Իբրև շօշափմամբ հասին ի վերայ զի ո՛չ բարձեալ տանէր զիւր և ի զինուց⁵⁷ ինչ ի սքանչանս ըմբռնեցան, բայց ելից իրացն ուշ եղեալ ակն ունէին: Ապա ի հրամանէ թագաւորին ածաւ մատուցաւ ի մէջ անարգելն առիւծ արձակ ունելով յամէն ուստեքէ զկապանացն արգելս և յարձակեալ ի վերայ կամէր զազանային ժանեօքն լափլեզ մաքրել զմանուկն: Տի նա և սա ընդ առաջինն այն նուագի, գօտէպինգ քաջասրտեալ, նաև զայս զմիւսոյն⁵⁸ լծորդ ըմբշամարտութեամբ յաղթեաց և կամէր սմա որպէս և նմա զնոյն մրրախառն բաժակ մահու տալ ըմպել, եթէ չիցէր⁵⁹ արգելեալ ի եպարքոսէն յայս ձայն թէ՛ թոյլ տուր առիւծդ արի՛ առիւծուդ անարի, զի աւանիկ զքոյ գեր օրինակ քաջութեանդ առաք զչափ, բայց դու ե՛կ անսա ասա ինձ՝ թէ ո՛ր և որո՞վ անվան և անվկանդ զօրութեամբ զօրացար ի զօրեղ առիւծուս վերայ:

Ասէ պատանին այգորիկ մեկնել առ յինէն յանհնարիցն, ահա՛, թէև յօշ յօշ զանդամոց իմոց յօդս հրամայիցես⁶⁰ առնել: Եպարքոսն երկիւղիկս արկեալ համբակին ասէ, իսկ եթէ ո՛չ ասասցես, ապրեալդ յերկուց մահուց երրորդիւս անդերձ վտանգեցիս մահուամբ, և զառիւծուն հատուցեալդ չափ պատարուն և կատարունն ի քում գողի գողեա գեղուն:

Պատանին ասէ, և չէ ինչ այդ ապաքէն ցապաք արդ այսօր ի քոյ ձեռանէ զկենացս կատարած կայ ինձ համբուրել, թէ յայտնեցից և թէ թագուցից: Բայց լա՛ւ լիցի ինձ ապաքէն, ծածկելով զխորհրդապահի անուն ժառանգել, քան փեռեկտելով ինձէն ինձ ի վիհ անհամար կորստեան խեղդիւք շրթանցս խարդաւանել:

Իբրև սոյն աւուրս կորովի խօսիւքն լինէր պետն պատասխանեալ, երդնում ասէ յարևն արքայի, զի չիցէ ինչ քեզ վտանգ իսկ⁶¹ կենաց, հոլանելդ զսքանչելի ուժգնութեանդ զխորհուրդ:

⁵⁵ B ի ձեր չիք

⁵⁶ B չիք

⁵⁷ B զիւր և չիք (սխալմամբ՝ ի զինուց զինուց)

⁵⁸ B սոյն

⁵⁹ B չէր

⁶⁰ B հրամայես

⁶¹ B իսկ չիք

Յայս ձայնէ բարբառոյ զօրացեալ զօրեղ զօրութեամբ զածածին յուշ ածել սկսաւ զարգել հրամանին, որ նախքան զվեշտասան ամի և զմօրն գաղտնելն զկարանն գինուոյ, և նորին զնովաւ սնունդն և զառ ի նմանէ յաղթութիւն, և թէ այն իսկ էր իմս սպառագինութիւն, զոր ո՛չ յերեկլիս ունել ումեք պիտոյք գոն, բայց եթէ ի ներքուստ անտուստ զնորայն բոցափայլ զօրութիւն ցոլացուցանել: Իբրև սոյն օրինակ բանք ի պատում պատանեկէն լինէին լսելի, ի հարուստ ժամս որք անդն էին՝ բազմականք և ոտնկայք կառեալ կապեալ և ի հիացումն կարգեալ, ո՛չ ունէին այլ ասել կամ⁶² լսել ինչ եթէ ո՛չ զիրերաց զհետ հծծել յաղթանակ քաջալանջ մանկանս վասն որոյ և զնորուն զրուագ զրուատի համարձակաձայն համայնից հնչեալ, բայց զի մի՛ յանբաւ յորդութեամբ անդր զեղծի բանս համառօտ հատանել հաւանիմ⁶³: Ուստի թողեալ զբազումս խորախոհ մտաց իմաստասիրել անցեալ կացից ես անընդհատ պարապմամբ առ պսակ կատարման առաջագիր գործոյս:

Արդ՝ ի գործոյս⁶⁴ կէտ կատարածի վերընծայեցին զյաղթութեանս գործակ յաշտիճան աւագ, զիւղից և գերդաստանաց կարգեալ զնա տէր և ի թիւս ազատաց զնա դասեալ:

Եւ այսպէս բարեմոյն քաջողջութեամբ և նսեհ բարօրութեամբ կատարեալ զկեանս ընկալաւ զվախճան բարի ի բարուք ծերութեան, թողեալ ժառանգս և ընչաւէտ ժառանգութիւնս զկնի իւր ի յիշատակ յաւիտենական յապա ժամանակի արիական հոյակապ նահատակութեանն:

Ըստ որոյ օրինակի և մեզ շնորհեսցէ պարգևատուն ամենայնի գինեաւ արեան իւրոյ զարգանալ զօրանալ զինել և ի հանդէս ճակատու աներեան ոսոխին մերոյ և յաղթող գտանիլ, որ իբրև զառիւծ գոչէ ընդ պարապլիտոյն առաքելոց վկայելոյ, շրջի և խնդրէ թէ զոր կլանիցէ:

Քանզի և մեզ մարդ առաջի կայ, բայց ոչ ընդ մարմնոյ և ընդ արեան, այլ ընդ խաւարային օղական այսոց փաղանգս, յորոց լիցի մեզ զերծանել շնորհօք ամենափրկչին Յիսուսի և զօրութեամբ արեան նորա խորտակել զզօրութիւն նոցա և զհնարս. Ամէն:

Վերջաբանք

Բայց դու եկ տե՛ս ինձ, թէ զի՞նչ ի միում և զի՞նչ ի միւսում գործեաց զինին, զի յառաջինն յայն նուագ յայնքան անարդ նուաստութիւն զիջոյց զըմպուս իւր, մինչև զլինիլ բաւական քաջագիր նօտարաց կարգել յանբաւ տարածութեան ընդարձակատարր քարտէնի⁶⁵ զնոցուն պարսաւս, թէև յերկարս տարժանէին: Իսկ յերկրորդումն յայս անգամ, յայնքան ծայրաւոր երջանկութիւն

⁶² B և
⁶³ B համարիմ
⁶⁴ B ի գործոյս չիք
⁶⁵ Լրացումն ըստ B-ի (անընթեռնելի)

զգինեալն նովիմբ արար ժաման, մինչ գրեթէ յանարգ կայից ի բարձրագոյնն բարձրացոյց փառս հանդերձ կրկնանուագ փրկութեամբ ի մահուն գրանց:

Թողում որ ինչ յաւուրց անտի և այսր ի յուշոյ յիշատակաց, և յանվեհեր գրչացն կշռեալ, եպերանաց պարսաւ մոլելոցն ի նոյն, և բարեբան ներբող համեստացելոցն նովին:

Ընդ որում և ինձ է հաս արտավարան հէքացելոյս և վերջացելոյս արգարև⁶⁶ յիմաստնոցն դամարձակէ և յիմաստիցն վիճակէ սակաւութ զսովաւ աշխատասիրել⁶⁷:

Համառօտութիւն բանիս ճոխութեան

Նախքան զայս ճոխ ճառեցի զախտին շուայտութեան Կարթագինեայ տիրանել և զգառածանելն շարաշար զքաղաքն ողջոյն: Զաւաքումն հոյակապ իշխանի միոյ ի գործ ինչ պիտեան և յուղտը զգեղխիլ գինեաւ և զնիրհել: Զառ վայրն անգեղ պատահեալ զերկուս զաշան զխճեալ⁶⁸ զաշացուին յոգի, և նորին յանիմայս լեալ ի թափիլ գինուոյն զանգրէն դարձն մեծաւ կոծիւ: Թագաւորին ի վարանս յայսպիսահասան ըմբռնել վտանգից և զխորհրդականացն խորհրդով սաստիկս իմն բազարկումն գինուոյս արձակելով զառիւծս երկուս առ երկոյ ի քաղաքին փողոցս, յարգելս երթևեկութեան, յորում ժամանակի և կնոջ մի այլուոյ երկեմեան ունողի մանկան ի դէպ զայ զաղտնել զկարաս մի գինուոյ, որով և զարգացուցեալ զմանուկն մինչև զպատանեկութեանն ողջունել նմա գտես, որ և յաւուրց միումն ապաժամ ի գործոյ եկեալ շժամանէ բերել յաղբերէ անտի ջուր, իսկ զծարանն ի ժամին գինեաւ զիջուցեալ, ապա ի տապ պապակեալ և յաղբերակն շոգեալ ի սափորն լնուլ, ի դարձին առիւծ նմա պատահի, զոր մենամարտեալ⁶⁹ ընկճեալ ցելոյր զժանիսն: Ի լրջանալ այերաց խնդիր այնմ եղեալ ի կամաց կանգնի մանուկն յոտեան, և ի շաւատալի բանիցն լինիլ ի փորձառութեան միտեալ հանդէս, զկենդանին ածին ի մէջ զառիւծ: Համբակին հրաման առեալ սպառազինիլ և երթեալ ի տուն հին գինեաւ զանխուլն զինեալ զառիւծուն ի մրցմանն գտանի յաղթական, իսկ ի գորպէսն հարցանել լռէ զստուգութիւնն⁷⁰ և յապահովն ի եպարքոսէն լինելն ճառէ ի զառմու⁷¹ զամենայն: Յորմէ հասանէ նմա յաւագաց վերստնել դաս, և բարեկրութեանց տիրանել մեծաց:

⁶⁶ B չիք

⁶⁷ B իմաստասիրեալ աշխատասիրել փ/ս աշխատասիրել

⁶⁸ B բրեալ զխնեալ փ/ս զխնեալ

⁶⁹ B մենամարտիկ

⁷⁰ B չիք

⁷¹ B ի զառմու չիք

Ի նոյն կարգ բանք շափականք⁷²
 Գինին ըստատուն մտաց և սրտից,
 սակաւ ըմպողաց՝ մայր է շատ օգտից,
 Յաճախեին ի նոյն գունակ շուայտից,
 յոգի է՛ի մարմին գործէ փոնալից⁷³:
 Տէս գու զբազունս՝ որք յայս մոլեցան,
 ի բարձր կայից՝ որպէս հոսեցան,
 Բայց որք սակաւուն սորին շատացան,
 մեծաց գովեստից՝ յար արժանացան:
 Մի քաջ խորհրդով շատ գործք վճարին,
 ոյր զի բաւական՝ աշխարհ վճարին,
 Բայց շատն գինւոյ՝ տոյժ է հանճարին,
 զբանեանն առնէ հանգէտ⁷⁴ պաճարին:
 Ի սփոփ տիրանաց է առ պիտեան,
 պիտանեաւ լինին բազումք անպիտան,
 Վշտացն փարատ՝ ոմանց է սատան,
 որք ի նոյն յարակ դանդաղեալ մնան:
 Բոնասբօսեսցուք ի գինւոյն պատճառ,
 զանձս վաղեմնիս՝ կարգել ի յայս ճառ,
 Ուստի սա լիցի յարացոյց պայծառ,
 և մեք գործեսցուք այս վէպի վճար:

Varty Keshishian A Newly Revealed Tale of the 18th Century

The “Tales of Carthage” by Hovhannes of Beraia, a famous ballad maker of Late Middle Ages, is still unknown for wide circle of specialists and naturally has dropped out of scientific circulation. Only the bibliographic lists and catalogues of manuscripts of the Matenadaran provide information about the existence of this work.

In four manuscripts preserved in the Matenadaran (M2768, M3384, M8420, M10589) similar examples of the “Tale” exist. According to these copies it was possible to prepare the critical text of the “Tale”. All the extant copies of the “Tale” with their narrative and structural characteristics are almost identical and have only minor differences, which gives reason to suppose that there has been a general archetype.

⁷² Լրացումն ըստ Բ-ի (Էջը վնասված է)

⁷³ Բ գանալից

⁷⁴ Բ գրանին առնէ հանգոյն *ի/ս* գրանեանն առնէ հանգէտ

With its essential narrative features the Tale reminds the fable “The King’s Son” by Vardan Aygektsi”. It is not excluded that the Tale is based on Aygektsi’s fable or another common source. Both works were created in the same cultural environment. Although the period of time was different but the reality was the same. It confirms that Hovhannes of Beraia, who was born and received his education in Aleppo, was perfectly aware of Vardan Aygektsi’s fables and other tales and historical works from the medieval folklore, which he developed and introduced in a new way.